„Wieki Stare i Nowe" 2026, t. 21 (26), s. 1—21
ISSN 2353-9739
DOI https://doi.org/10.31261/WSN.2026.26.04

CC BY SA

Data akceptacji: 19.06.2026
Data publikacji: 27.10.2026

Cezary Ruchała
Szkoła Doktorska Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
d751377@doktorant.uken.krakow.pl
https://orcid.org/0009-0002-4737-6008

Świniarsko w pierwszej połowie XIX wieku

Świniarsko in the First Half of the 19th Century

Abstract: In 1770, Świniarsko came under the control of the Austrian authorities. After the First Partition of Poland (1772), the village was confiscated from the Kraków bishopric and then transferred to the ownership of the Religious Fund. After taking control of the Sącz region, the partitioning authorities incorporated Mała Wieś into the borders of Świniarsko. These settlements formed a single cadastral municipality along with the neighboring colony of Hutweide (Gaj). During the reign of Joseph II, numerous reforms were introduced, significantly impacting the transformation of rural life. This process ultimately led to the implementation of the postulate of peasant enfranchisement in Galicia.

Key words: Świniarsko, Sądecki region, local history, Galicia, rural life

Świniarsko to miejscowość położona współcześnie w województwie małopolskim, powiecie nowosądeckim, w gminie Chełmiec. Wieś wymienia się wśród najstarszych jednostek osadniczych ulokowanych na ziemi sądeckiej. Zgodnie z obecnym stanem wiedzy może być to również pierwsza miejscowość regionu, która została wspomniana w znanych źródłach historycznych. Nie jest bowiem wykluczone, że najstarsze zachowane informacje dotyczące dziejów Świniarska sięgają XIII wieku. Już w 1214 roku biskup krakowski Wincenty Kadłubek nadał zakonowi bożogrobców z Miechowa przywilej pobierania dziesięcin pochodzących z dóbr *Suinarouo*. W 1225 roku dokument zatwierdził natomiast papież Honoriusz III. W jego bulli wieś występuje jako *Zwinarscuo*[1].

[1] W. Bukowski, *Miechów – klasztor*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 4, z. 2, red. F. Sikora, Kraków 2009, s. 380.

W XIII wieku zaczął kształtować się widoczny podział Świniarska na dwie niezależne miejscowości. W 1288 roku Świniarsko Duże na mocy testamentu scholastyka Wysza stało się własnością biskupstwa krakowskiego[2]. Świniarsko Małe (z czasem coraz częściej nazywane Małą Wsią) od 1257 roku znajdowało się natomiast w posiadaniu Kingi Apardówny (Kunegundy). W 1280 roku przekazała ona *Suynarsco paruum* na rzecz fundowanego wówczas klasztoru Klarysek w Starym Sączu. W okresie nowożytnym Świniarsko Duże odgrywało znaczną rolę strategiczną. Miejscowość stanowiła bowiem centrum włodarstwa sądeckiego (klucza świniarskiego). Majątek ten tworzyły rozrzucone po całej ziemi sądeckiej dobra, które należały do biskupstwa krakowskiego. Samo Świniarsko stało się natomiast miejscem gromadzenia należnych mu powinności z regionu. Na czele klucza stał urzędujący we wsi włodarz sądecki[3].

W dotychczasowych publikacjach zdecydowanie największym zainteresowaniem historyków cieszyły się losy Świniarska w okresie przedrozbiorowym. Zwykle stanowiły one element badań nad najstarszymi dziejami ziemi sądeckiej oraz stosunkami społeczno-gospodarczymi panującymi w rozległych dobrach znajdujących się w posiadaniu biskupstwa krakowskiego. Zdecydowanie mniej miejsca poświęcano natomiast historii Świniarska w dobie rozbiorowej (a szczególnie w pierwszej połowie XIX wieku). Wybrane zagadnienia z dziejów miejscowości pojawiały się wyłącznie przy okazji większych opracowań dotyczących przeszłości ziemi sądeckiej.

Artykuł stanowi więc zarys historii Świniarska w pierwszej połowie XIX wieku. Jest to szczególny okres formowania się administracji austriackiej oraz dynamicznej realizacji istotnych reform społeczno-gospodarczych. Cezurę początkową wyznacza zajęcie ziemi sądeckiej z inicjatywy cesarzowej Marii Teresy w 1770 roku. Data końcowa to natomiast ogłoszenie patentu cesarskiego o uwłaszczeniu chłopów w Galicji. Dodatkowo artykuł może stanowić wstęp do pogłębionych badań nad życiem ludności wiejskiej na ziemi sądeckiej w pierwszej połowie XIX wieku. Szeroką bazą źródłową, która w znacznej mierze nie została jeszcze wykorzystana, dysponują C.K. Urząd Kameralny w Nowym Sączu oraz C.K. Urząd Kameralny w Starym Sączu.

W połowie XVIII wieku następowało stopniowe słabnięcie Rzeczypospolitej. Jednocześnie był to również czas schyłku znaczenia Świniarska, a także stopniowego rozpadu miejscowych dóbr biskupstwa krakowskiego. Wiązało się to z nastaniem ciężkich czasów dla okolicznych wsi. Miejscowość dotykały wówczas regularne klęski żywiołowe czy grabieżcze przemarsze rozmaitych wojsk. W efekcie tych

[2] M. Barański, *Dominium sądeckie. Od książęcego okręgu grodowego do majątku klasztoru klarysek sądeckich*, Warszawa 1992, s. 261–262.

[3] O Świniarsku w okresie przedrozbiorowym zob. S. Grodziski, *Włodarstwo sądeckie dóbr biskupich krakowskich i jego księga sądowa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 2000, t. 5, s. 117–129.

wydarzeń Świniarsko widocznie opustoszało, zanikł również miejscowy samorząd wiejski. Już w 1770 roku władza austriacka przejęła natomiast faktyczną kontrolę nad ziemią sądecką. Coraz trudniejszą sytuację, w jakiej znajdowała się upadająca Rzeczpospolita, skutecznie wykorzystała wówczas cesarzowa Maria Teresa. Wysuwając historyczne pretensje do południowych ziem Polski, podjęła ona decyzję o ich bezprawnym włączeniu w granice swojego państwa[4].

Zajęty teren, który stanowił początkowo część Królestwa Węgier, objął miasta: Krościenko, Muszyna, Nowy Sącz, Nowy Targ, Piwniczna, Stary Sącz i Tylicz, oraz 275 wsi. Przeprowadzenie aneksji ogłoszono 24 lipca 1770 roku w miejscowości Mogilno[5], a jej ostateczne zatwierdzenie miało miejsce podczas I rozbioru Polski w 1772 roku. Ziemia sądecka weszła wówczas w skład Królestwa Galicji i Lodomerii[6].

Na opanowanym terytorium szybko rozpoczął się proces przejmowania władzy przez administrację austriacką. Nowy podział administracyjny został zaprowadzony już w 1773 roku. Nowy Sącz mianowano wówczas siedzibą okręgu, który wszedł w skład cyrkułu wielickiego. W 1782 roku doszło do kolejnej reformy. W jej wyniku likwidacji uległy dotychczasowe okręgi. Miasta będące ich centrami podniesiono do rangi cyrkułów, a siedzibę jednego z nich ulokowano w Nowym Sączu[7].

Stopniowo w posiadanie austriackie przechodziła również kontrola nad dobrami stanowiącymi w okresie przedrozbiorowym majątek kościelny. W całej Galicji na rzecz rządu przejęto aż 565 takich posiadłości[8]. Już w 1772 roku dokonano aneksji posiadłości biskupstwa krakowskiego ulokowanych na prawym brzegu Wisły. Konfiskacie uległy wówczas posiadłości klucza świniarskiego, którego ostatnim włodarzem z nadania dostojników kościelnych był Idzi Fihauser[9].

W 1782 roku z inicjatywy cesarza Józefa II utworzony został Fundusz Religijny. Jego majątek stanowiły dobra przejęte od instytucji zniesionych w ramach kasaty józefińskiej. Akcja ta objęła zakony, które nie pełniły służby na rzecz bliźniego, lecz skupiały się jedynie na kontemplacji[10]. Pieniądze pochodzące z Funduszu Religij-

[4] A. Wasiak, *Nowy Sącz wobec Konfederacji Barskiej*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. 1, red. F. Kiryk, Kraków–Warszawa 1992, s. 724–725.

[5] Ibidem.

[6] G. Olszewski, *Ziemia sądecka. Monografia historyczna administracji lokalnej*, Nowy Sącz 2014, s. 211.

[7] Ibidem, s. 213.

[8] W. Chotkowski, *Grabieże kościelne w Galicji*, w: *Kasaty klasztorne w Galicji. Wybór prac*, red. A. Gąsior, Kraków 2019, s. 281.

[9] W latach 1758–1772 Idzi Fihauser pełnił w imieniu biskupa krakowskiego Kajetana Sołtyka jednocześnie funkcję włodarza klucza świniarskiego oraz starosty dóbr muszyńskich. Zob. H. Stamirski, *Muszyna i jej starostowie do roku 1781*, „Rocznik Sądecki" 1971, t. 12, s. 61; W. Kmietowicz, *Ostatni starosta na Muszynie*, „Almanach Muszyny" 2000, t. 10, s. 99–103.

[10] S. Grodziski, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*, Warszawa 1971, s. 121.

nego przeznaczono na organizację szkolnictwa czy administracji kościelnej (parafie, diecezje), a także na rzecz wynagrodzenia dla osób duchownych i pomoc ubogim. Powołanie Funduszu Religijnego było częścią reform józefińskich, mających na celu osłabienie pozycji Kościoła oraz jego podporządkowanie państwu[11].

Pod zarząd Funduszu Religijnego w 1782 roku przeszły miejscowości, które skonfiskowano biskupstwu na ziemi sądeckiej. Z czasem zostały one włączone do majątku Zarządu Kameralnego w Muszynie. Wśród wsi tych znalazły się również posiadłości włodarstwa sądeckiego. W 1785 roku dobra świniarskie tworzyły: Świniarsko, Kurów oraz Wola Kurowska. Zamieszkiwało je wówczas 695 osób. Z majątku tego odprowadzano podatek rządowy w wysokości 154 fl. oraz podatek dominikalny w kwocie 401 fl.[12] Przynosił on natomiast 4252 fl. 23 kr. czystego zysku[13].

Dobra istniejące od czasów nowożytnych jako klucz świniarski zostały jednocześnie przemianowane w dominium. Był to zwarty majątek ziemski składający się z miejscowości należących do jednego właściciela (zwierzchności gruntowej). Swoimi dobrami mógł on zarządzać osobiście lub za pośrednictwem powołanych w tym celu urzędników: justycjariusza (w sprawach sądowych) oraz mandatariusza (w sprawach politycznych). We wczesnym okresie istnienia Galicji dominium stanowiło podstawową jednostkę podziału administracyjnego[14].

Zarządzanie całością posiadłości przejętych po instytucjach kościelnych było jednak dość kosztowne, a często wręcz nieopłacalne ekonomicznie. Wiązało się ponadto z wieloma problemami administracyjnymi. Dlatego też sukcesywne wyprzedawanie dóbr Funduszu Religijnego zapoczątkowano już w czasach Józefa II[15]. Pośród zlicytowanych majątków znalazły się również wsie, które w okresie przedrozbiorowym należały do włodarstwa sądeckiego. Sytuacja ta doprowadziła do rozpadu luźno związanego i rozrzuconego po całej ziemi sądeckiej dominium Świniarsko.

Już w 1785 roku z majątku tego odpadły Bielowice. Stanowiły one odtąd przysiółek Dąbrówki, która została przekazana wówczas pod zarząd Urzędu Kameralnego w Nowym Sączu. W 1829 roku Dąbrówka Polska oraz Dąbrówka Niemiecka przeszły drogą licytacji na rzecz Dionizego Wójcikowskiego za 9050 złr.[16] W pierwszej dekadzie XIX wieku z dominium Świniarsko odłączono Kurów i Wolę Kurowską.

[11] J. Krętosz, *Józefiński proces budowy kościoła państwowego na terenie monarchii habsburskiej w okresie rządów cesarza Józefa II (1780–1790)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne" 1996, t. 29, s. 46.

[12] Użyte w artykule skróty jednostek monetarnych oznaczają: fl. – floren, kr. – krajcar, złr. – złoty reński.

[13] W. Chotkowski, *Grabieże kościelne w Galicji*…, s. 259.

[14] S. Grodziski, *Historia ustroju*…, s. 166.

[15] Ibidem.

[16] G. Olszewski, *Ziemia sądecka*…, s. 216.

Wsie te stały się własnością Urzędu Kameralnego w Nowym Sączu. W 1829 roku w ramach licytacji obie miejscowości nabyła za 7360 złr. rodzina Lanckorońskich[17].

Jednocześnie w obszar Świniarska włączono Małą Wieś. W okresie rozbiorów miejscowość ta stanowiła własność zakonu franciszkanów w Krakowie. W 1782 roku została przekazana w dzierżawę Stanisławowi Borzęckiemu wraz z folwarkiem Rupniów (pow. Limanowa)[18]. Majątki te występowały wspólnie jeszcze w 1785 roku[19]. W 1787 roku Mała Wieś była już natomiast notowana jako przynależność Świniarska. Wraz z rozwiązaniem włodarstwa sądeckiego obie posiadłości przekazano na własność Urzędu Kameralnego w Starym Sączu. Podlegający mu majątek w głównej mierze składał się z dóbr skonfiskowanych miejscowemu klasztorowi klarysek oraz z kilku okolicznych wsi, które odebrano innym właścicielom[20].

Wraz z objęciem zwierzchnictwa nad Świniarskiem przed władzami dominium Stary Sącz stanęło zadanie ponownego zagospodarowania rozległych dóbr, które znajdowały się na terenie miejscowości. We wsi mieściły się bowiem pozostałości po zabudowaniach folwarku biskupiego oraz podlegający mu znaczny majątek ziemski. W celu wykorzystania opuszczonych gruntów administracja austriacka podjęła decyzję o objęciu Świniarska akcją osadniczą ludności niemieckiej[21].

W 1781 roku cesarz Józef II Habsburg ogłosił patent, który zapoczątkował przeprowadzenie akcji kolonizacyjnej. Wśród jej głównych przyczyn było przekonanie, że ludność niemiecka stoi na zdecydowanie wyższym poziomie cywilizacyjnym. Osiedlenie kolonistów na ziemiach galicyjskich miało więc przynieść pozytywne skutki dla rozwoju całego regionu. Do zadań osadników zaliczało się również szerzenie języka niemieckiego. Działania te w dłuższej perspektywie miały przyczyniać się do germanizacji ludności polskiej oraz rozbijania jedności narodowej w Galicji. Spodziewano się także, że osiedleni Niemcy będą nauczycielami dla miejscowych

[17] Ibidem.

[18] F. Solarz, *Gwardianie i ekonomowie klasztoru krakowskiego*, w: *Sztuka w kręgu krakowskich franciszkanów i klarysek*, red. M. Szyma, M. Walczak, Kraków 2020, s. 100.

[19] Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANKr), Teki Antoniego Schneidra (dalej: TSchn), sygn. 29/684/1830, *Materiały do encyklopedii krajoznawczej Galicji Antoniego Schneidra, hasła: Nowy Sącz cyrkuł. Różne wykazy z lat 1777–1861*, k. 162.

[20] W skład klucza starosądeckiego wchodził Stary Sącz oraz wsie: Biegonice, Chochorowice, Długołęka, Gaboń, Gaj (Hutweide), Gołkowice, Gostwica, Juraszowa, Kadcza, Łazy, Mokra Wieś, Mostki, Moszczenica Niżna, Moszczenica Wyżna, Myślec, Naszacowice, Olszanka, Podegrodzie, Podrzecze, Popowice, Skrudzina, Świniarsko, Wyglanowice, a także przynależności, wśród których znajdował się przysiółek Mała Wieś. Zob. K. Ślusarek, *W przededniu autonomii. Własność ziemska i ziemiaństwo zachodniej Galicji w połowie XIX wieku*, Warszawa 2013, s. 39, 204; K. Czemeryński, *O dobrach koronnych byłej Rzeczypospolitej Polskiej. Dz. 1*, Lwów 1870, s. 63–65.

[21] J. Hetmańczyk, *Koloniści józefińscy w Zagorzynie koło Łącka*, Dobieszowice 2015, s. 32–33.

chłopów, wprowadzającymi nowości w rolnictwie oraz szerzącymi kulturę europejską na widocznie zacofanych terenach[22].

Kolonizacja józefińska na opisywanym obszarze rozpoczęła się w 1784 roku, gdy utworzono niemiecką osadę Hutweide (Gaj). Została ona ulokowana na gruntach przejętych po klasztorze Klarysek w Starym Sączu. Kolonia ta składała się z 6 gospodarstw i stanowiła wówczas niezależną wieś z własnym samorządem. Mimo to Hutweide (Gaj) było związane administracyjnie z sąsiednim Świniarskiem. Obie miejscowości wspólnie tworzyły jedną gminę katastralną. W 1788 roku osadę niemiecką utworzono natomiast w samym centrum Świniarska. Była to mikrokolonia, która obejmowała jedynie trzy gospodarstwa. W 1814 roku na oba osiedla józefińskie składało się 9 gospodarstw zamieszkiwanych przez 65 Niemców wyznań protestanckich[23].

Równocześnie starano się rozwiązać sytuację własnościową Świniarska. W 1790 roku pojawił się pomysł, aby wieś ta została razem z Muszyną przekazana na rzecz uposażenia tworzonego wówczas biskupstwa w Tarnowie. Zwolennikiem takiego rozwiązania było gubernium we Lwowie, które określało wspomniane dobra jako generujące ok. 12 000 fl. zysku rocznie oraz odpowiednio zorganizowane pod względem gospodarczym. Dodatkowo znajdowały się one w granicach diecezji tarnowskiej[24].

Wysunięta propozycja została jednak odrzucona przez przedstawicieli kapituły katedralnej. Ich zdaniem miejscowości te były zbytnio oddalone od siedziby diecezji oraz źle z nią skomunikowane, sami mieszkańcy Świniarska oraz Muszyny mieli natomiast posiadać spore długi. Wysuwano również argumenty ekonomiczne. Zgodnie z nimi wspomniane posiadłości były zbyt mało dochodowe oraz nieatrakcyjne gospodarczo. Na należących do nich gruntach można było uprawiać głównie owies. Zwrócono także uwagę na fatalne z punktu widzenia administracji kościelnej położenie Świniarska. Wieś znajdowała się w samym środku terenu objętego kolonizacją ludności niemieckiej, która w dużej części wyznawała protestantyzm. Dlatego też stwierdzono, że miejscowości te zostaną przejęte przez kapitułę jedynie pod naciskiem. Cały projekt przekazania dóbr ziemskich upadł jednak w 1791 roku[25].

Pomysł przejęcia Świniarska przez biskupstwo tarnowskie nie został ostatecznie zrealizowany. Jeszcze w tym samym roku podjęto więc decyzję, aby część nieobjętych kolonizacją józefińską ziem wiejskiego folwarku oddać w dzierżawę miejscowym

[22] Ibidem.

[23] Na temat osadnictwa niemieckiego w Świniarsku zob. C. Ruchała, *O losach kolonizacji niemieckiej w Świniarsku*, „Sądeczanin Historia" 2024, nr 4, s. 62–68.

[24] B. Kumor, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1986, s. 68.

[25] Ibidem, s. 389–391.

chłopom. W ramach akcji parcelacyjnej nadział gruntu otrzymało wówczas 36 gospodarzy. Byli to zarówno Polacy, jak i Niemcy ze Świniarska, Hutweide (Gaju) oraz sąsiedniego Podrzecza[26].

Według rządowych danych z 1914 roku ze wszystkich posiadłości stanowiących w okresie staropolskim własność kościelną aż 491 przekazano w ręce prywatne. Do skarbu państwa nadal należały natomiast 74 wsie[27]. Nigdy niezlicytowane Świniarsko na stałe przeszło pod zarząd Urzędu Kameralnego w Starym Sączu i aż do likwidacji Galicji wchodziło w skład dóbr państwowych.

W czasach panowania Józefa II przeprowadzono również szereg reform, których celem było unormowanie sytuacji ludności wiejskiej. Chłopom nadano wówczas wolność osobistą i możliwość opuszczenia wsi. Otrzymali swobodę w zawieraniu związków małżeńskich. Maksymalny wymiar pańszczyzny został ograniczony do 3 dni w tygodniu (156 dni w roku). Zajęto się także ochroną praw chłopów do posiadanej ziemi. Odtąd gospodarza, który spełniał powinności na rzecz dworu, usunąć można było jedynie za pomocą wyroku sądu[28].

Wśród istotnych zmian znalazło się także formalne oddzielenie gruntów rustykalnych (uprawianych przez chłopów) oraz dominialnych (należących do właściciela wsi). Dodatkowo ziemia, która raz uzyskała status włościańskiej, nie mogła zostać włączona do majątku folwarku. Jedną z przyczyn wprowadzonych udogodnień była konieczność obciążenia ludności wiejskiej nowymi obowiązkami. Do najbardziej uciążliwych należało płacenie podatków oraz służba wojskowa, która dotychczas nie obejmowała chłopów[29].

Wraz z formalnym oddzieleniem gruntów folwarku od majątków chłopskich rozpoczął się proces wykształcania obszarów dworskich. Były to niezależne jednostki administracyjne, tworzyły je ziemie należące do właściciela wsi oraz zamieszkująca je ludność. Teren ten został oddzielony od miejscowości i nie podlegał samorządowi gromadzkiemu. Całym obszarem dworskim zarządzał osobiście dziedzic lub specjalnie powołany w tym celu urzędnik. Dodatkowo właściciel wsi stanowił jedyny organ administracyjny i przysługiwały mu szerokie kompetencje. Ludność osiedlona na obszarze dworskim nie miała natomiast żadnego wpływu na sposób zarządzania tym terenem. W rezultacie stanowił on niemalże osobistą własność dziedzica[30].

---

[26] ANKr, Varia 2, sygn. 29/427/0/-/114, *Dominium w Starym Sączu. Konigreich Galizien. Sandezer Kreis. Religions Fond Herrschaft Altsandez. Nr. 29. Dominical Grund Buch* [...] *Świniarsko. Dominialna księga gruntowa folwarku Świniarsko*, k. 3–23.

[27] W. Chotkowski, *Grabieże kościelne w Galicji…*, s. 280–281.

[28] S. Grodziski, *Historia ustroju…*, s. 73–74, 82.

[29] Ibidem.

[30] *Poczet sołtysów i wójtów wsi, gmin i gromad przyłączonych do Krakowa po 1915 roku*, red. A. Staniszewska, Kraków 2015, s. 81.

W Świniarsku obszar dworski tworzyły dobra należące do Funduszu Religijnego w Starym Sączu. Większość jego majątku ziemskiego została przekazana miejscowym chłopom oraz kolonistom w ramach rozmaitych parcelacji. W posiadaniu Urzędu Kameralnego pozostawało natomiast ok. 2,5 ha ziemi. Dodatkowo dysponował on wiejską karczmą, która przynosiła zysk propinacyjny. Właściciele dominium Stary Sącz posiadali bowiem wyłączne prawo do handlu alkoholem na terenie zarządzanych majątków. Przywilej ten był dzierżawiony drogą licytacji na okres 3 lat. W 1813 roku cena wywoławcza za roczne prawo propinacji w Świniarsku z Małą Wsią wynosiła 136 złr.[31]

W 1784 roku doszło do ujednolicenia sposobu działalności samorządu wiejskiego. Zgodnie z wprowadzonymi wówczas regulacjami na jego czele stał wójt. Był on mianowany przez właściciela wsi (dziedzica), który wybierał go spośród kandydatów wysuniętych przez gromadę. Dodatkowo skład samorządu uzupełniało od 2 do 12 przysiężnych, a ich liczba zależała od wielkości wsi. Byli oni wybierani bezpośrednio przez zgromadzenie gromadzkie. Kolejnej istotnej zmiany dokonano w 1846 roku, gdy kompetencje powoływania wójtów przejęły władze cyrkularne. Tak ustanowiony system utrzymał się do 1856 roku[32].

Cesarz był również zwolennikiem unormowania sytuacji zbyt rozległych parafii miejskich poprzez wydzielenie z ich obszaru części wsi. Sprawa ta w dużym stopniu dotyczyła także parafii pw. św. Małgorzaty w Nowym Sączu, którą tworzyło wówczas miasto oraz 25 okolicznych miejscowości. Wśród nich znajdowało się Świniarsko z Małą Wsią[33]. W zamian za przynależność do nowosądeckiej fary wsie te wnosiły meszne. Była to specjalna danina (często w zbożu) przysługująca duchownym w zamian za odprawianie mszy w kościele parafialnym. Wysokość tej opłaty wynosiła 13 fl. 52 gr. dla Świniarska oraz 6 fl. 24 gr. dla Małej Wsi[34].

[31] *Doniesienia urzędowe*, „Gazeta Lwowska" z 20 sierpnia 1813, nr 67, Beilage 10–19, s. 780.

[32] S. Grodziski, *Historia ustroju*…, s. 78–79.

[33] W 1448 roku kościół pw. św. Małgorzaty w Nowym Sączu został podniesiony aktem erekcyjnym do rangi kolegiaty. W stworzonym przez Jana Długosza odpisie dokumentu wymieniono wszystkie miejscowości, które należały wówczas do parafii. Wśród nich znalazło się zarówno Świniarsko Duże, jak i Świniarsko Małe. Z powodu braku własnej świątyni mieszkańcy wsi musieli udawać się w celach religijnych do okolicznego kościoła pw. św. Heleny. Budowla ta została jednak zniszczona podczas powodzi Dunajca z 1597 roku. Kościół został więc przeniesiony, a następnie odbudowany ze środków własnych karczmarza Szymona ze Świniarska przed 1608 rokiem. W samej miejscowości w 1676 roku stanęła natomiast kapliczka z rzeźbą Chrystusa, której powstanie sfinansował Andrzej Lipski. Zob. B. Kumor, *Archidiakonat sądecki; opracowanie materiałów źródłowych do Atlasu historycznego Kościoła w Polsce: (ciąg dalszy)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 1964, t. 9, s. 108–109; J. Kracik, *Środowisko kościelne*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. 1…, s. 179–180; R. Ślusarek, *Kościół św. Heleny w Nowym Sączu*, „Almanach Sądecki" 2016, nr 1–2 (94–95), s. 151.

[34] S. Korusiewicz, *Folwarki i dobra ziemskie kościoła św. Małgorzaty w Nowym Sączu (część II)*, „Almanach Sądecki" 2017, nr 1–2 (98–99), s. 126–127.

Już w 1787 roku Józef II zaakceptował projekt zakładający znaczny podział parafii pw. św. Małgorzaty. Zgodnie z przedstawioną propozycją Świniarsko z Małą Wsią miały zostać przeniesione do nowej parafii, którą zamierzano utworzyć w Biczycach. Ostatecznie plany te nie zostały jednak zrealizowane. W XIX wieku do kwestii niezbędnej reformy powracano dwukrotnie. Mimo to wszystkie próby jej przeprowadzenia zakończyły się niepowodzeniem[35].

Jednym z kluczowych przedsięwzięć ówczesnej administracji austriackiej było rozpoczęcie prac nad nowoczesnym pomiarem oraz ewidencją wszelkich gruntów galicyjskich, a następnie ustaleniem ich wartości. W 1785 roku ogłoszono patent cesarski, a na jego mocy rozpoczęto pracę nad tzw. metryką józefińską. W celu usprawnienia pomiarów sąsiednie wsie grupowano wówczas w jedną większą organizację zwaną gminą katastralną. Była ona reprezentowana przez mężów zaufania, którzy wywodzili się z poszczególnych gromad i brali czynny udział we wszelkich pracach[36]. Same gminy katastralne odgrywały bardzo istotną rolę. Na ich podstawie bowiem wyznaczano galicyjski podatek gruntowy. Zwykle w ich skład wchodziły zarówno wsie, jak i sąsiednie obszary dworskie[37].

Pierwsze pomiary w ramach metryki józefińskiej zbiegły się z prowadzoną na tym terenie akcją osadniczą ludności niemieckiej. Dotyczyły one więc wyłącznie Świniarska oraz Małej Wsi. Nie uwzględniały natomiast całości ziem przejętych przez osiadłych kolonistów. W 1787 roku Świniarsko obejmowało 445 morg i 75 sążni (256 ha), z czego 324 morgi i 1594 sążnie (187 ha) stanowiły grunty orne, a 120 morg i 81 sążni (69 ha) – łąki. Mała Wieś posiadała 152 morgi i 1185 sążni (88 ha), w tym 119 morg i 178 sążni (69 ha) ziemi ornej oraz 33 morgi i 1007 sążni łąk (19 ha)[38]. Całkowity areał obu miejscowości wynosił więc 597 morg i 1260 sążni (344 ha). Z czego 205 morg i 1194 sążnie (118 ha) zajmowały grunta dworskie, a 392 morgi i 66 sążni (226 ha) – dobra chłopskie (gromadzkie)[39].

W początkowym okresie istnienia Galicji gospodarka rolna Świniarska nadal była mocno zacofana i zbliżona do kultury agrarnej, która panowała w czasach nowożytnych. W znacznym stopniu opierała się bowiem na przestarzałych sposobach uprawy, którym towarzyszył niski poziom wiedzy rolników. W uprawach w dalszym ciągu dominowały cztery główne zboża. Ich zbiory wynosiły odpowiednio:

[35] B. Kumor, *Życie religijne*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. 2, red. F. Kiryk, S. Płaza, Kraków 1993, s. 96–97.

[36] S. Grodziski, *Historia ustroju*…, s. 81.

[37] G. Olszewski, *Ziemia sądecka*…, s. 333.

[38] Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, fond 19, opis 4, nr 100, Metryka Józefińska, k. 39. Ze źródła skorzystałem dzięki uprzejmości Wojciecha Lupy.

[39] Ibidem, k. 74.

1778 korców owsa, 1088 korców jęczmienia, 870 korców żyta oraz 83 korce pszenicy. Pozyskiwano również 309 cetnarów siana oraz 39 cetnarów potrawu. W Małej Wsi zbierano natomiast: 703 korce owsa, 397 korców jęczmienia, 229 korców żyta oraz 29 korców pszenicy. Dodatkowo produkowano także 189 cetnarów siana oraz 37 cetnarów potrawu[40].

Należące do Świniarska grunty orne nie były szczególnie zróżnicowane. Tworzyły wyłącznie jedną niwę, która nosiła wówczas nazwę źrebie. Dzieliła się ona na trzy kategorie ziem: najlepsze, średnie oraz podłe. Warto zaznaczyć, że niwa obejmowała zarówno dobra dworskie, jak i te należące do ludności chłopskiej. Narzekano jednak, że oba rodzaje gruntów nie różnią się znacząco od siebie oraz są średnio urodzajne. Słaba kondycja ziem będących własnością dworu miała być spowodowana zbyt intensywnym uprawianiem oraz nieugorowaniem ich przez odpowiedni okres[41].

Grunty orne zaliczane do najlepszego gatunku składały się w głównej mierze z suchych ziem, które znajdowały się za wsią. W pierwszym roku obsiewano je pszenicą na zimę, w drugim żytem na zimę, w trzecim jęczmieniem na wiosnę, a w czwartym owsem. Chłopi ani właściciele dworscy nie mieli natomiast w zwyczaju ugorowania tych ziem. Grunta średniego gatunku znajdowały się w miejscu znacznie „podlejszym", za wygonem. W pierwszym roku uprawiano na nich żyto na zimę, drugiego jęczmień na wiosnę, a trzeciego owies. Najpodlejsze ziemie charakteryzowały się natomiast mokrym gruntem. Dlatego też uprawiano je głównie na wiosnę. W pierwszym roku obsiewano je jęczmieniem, w drugim i trzecim owsem, a w czwartym ugorowano. Następnie na ziemi tej siano zimą żyto lub pszenicę[42].

W podobny sposób administracja austriacka przeprowadziła również klasyfikację ogrodów wiejskich. Tereny zaliczane do najlepszego gatunku znajdowały się w dobrym miejscu, mimo to były uważane za średnio urodzajne. Rosły w nich jednak drzewa oraz sadzono jarzyny. W ogrodach średniego gatunku uprawiano wyłącznie jarzyny. Najpodlejsze ogrody znajdowały się w najbliższej okolicy potoku Niskówka. Były one często podtapiane, a więc charakteryzowały się regularnym podmuleniem. W ogrodach tych nie hodowano jarzyn, ale rosły w nich drzewiny[43].

Jednolita była natomiast struktura wiejskiego gaju, który w całości był zlokalizowany w jednym obszarze wsi. Klasyfikowano go jednak jako teren znacznie

[40] Ibidem, k. 39.
[41] Ibidem, k. 53–54.
[42] Ibidem, k. 54–58.
[43] Ibidem, k. 58–59.

podmokły. Dlatego też nie mógł zostać wykarczowany na rzecz gruntów ornych. Do upraw nie wykorzystywano również pastwisk wiejskich, które znajdowały się w sąsiedztwie Dunajca. Tereny te były gęsto porośnięte krzakami oraz mchem. Ze względu na bliskość rzeki często były zalewane, co wiązało się z ich regularnym zamuleniem[44].

W Małej Wsi również znajdowała się wyłącznie jedna niwa. Podobnie jak w Świniarsku objęła ona jednocześnie grunta należące do dworu oraz ludności chłopskiej. Ziemie te z natury były jednak średnio urodzajne i potrzebowały częstej uprawy. Najlepsze z nich w pierwszym roku obsiewano żytem, w drugim również żytem w zimie, w trzecim natomiast siano na wiosnę jęczmień. Czwartego roku uprawy organizowano na nowo. Ziemie klasyfikowane jako średnie znajdowały się dalej od centrum wsi, w okolicy gościńca. Na zimę obsiewano je żytem, a na wiosnę zbożami jarymi. W trzecim roku były one uprawiane na nowo. Starano się nie stosować ugorowania. Grunta najgorszej jakości znajdowały się w największym oddaleniu od gospodarstw i składały się z gliniastej oraz twardej ziemi. Obsiewano je przez trzy lata, a następnie ugorowano[45].

Ogrody w Małej Wsi dzielono na dwie kategorie. Lepsze z nich były ulokowane na gruntach suchych, a obejmowały zagony oraz urodzajne drzewa. Gorsze znajdowały się w bliskim sąsiedztwie Dunajca, dlatego też często ulegały zamuleniu, przez co były wyraźnie trudniejsze do zagospodarowania. Jednolita była natomiast struktura łąk, które występowały w jednym położeniu między gruntami. Pastwiska, podobnie jak w Świniarsku, ulokowano w najbliższym sąsiedztwie Dunajca. Były to więc grunty skalne oraz piaszczyste, które często zostawały zamulone w wyniku wylewów rzeki[46].

W 1807 roku gmina katastralna Świniarsko z Małą Wsią i Hutweide (Gajem) sąsiadowała z Nowym Sączem, Dąbrówką, Podrzeczem, Niskową, Szymanowicami oraz Chełmcem. Na jej terenie znajdowało się wówczas 58 gospodarstw chłopskich, które zamieszkiwało 75 rodzin (łącznie 366 osób). Wśród mieszkańców 44% stanowili mężczyźni (z czego 52% miało powyżej 18 lat, a 37% było żonatych). W 1824 roku było to natomiast 57 gospodarstw (ubyło jedno w Świniarsku) i 89 rodzin (410 osób). Mężczyźni stanowili wówczas 43% mieszkańców (z czego 55% miało powyżej 18 lat, a 37% było żonatych; zob. tabela 1).

[44] Ibidem, k. 59–61.
[45] Ibidem, k. 61–65.
[46] Ibidem, k. 65–67.

Tabela 1

Mieszkańcy Świniarska z Małą Wsią oraz Hutweide (Gajem) w latach 1807–1824

Świniarsko z Małą Wsią						
Charakterystyka	1807	1815	1816	1818	1820	1824
Liczba gospodarstw	51	51	51	51	51	50
Liczba rodzin	67	64	70	69	76	80
Liczba mężczyzn (w tym poniżej 18 lat)	143 (68)	126 (53)	128 (53)	127 (55)	144 (61)	147 (63)
Żonaci	51	53	54	52	59	57
Bezdzietni i wdowcy	92	73	74	75	85	90
Liczba kobiet	188	181	184	179	198	209
Łączna liczba mieszkańców	331	307	312	306	342	356
Hutweide (Gaj)						
Liczba gospodarstw	7	7	7	7	7	7
Liczba rodzin	8	9	9	9	8	9
Liczba mężczyzn (w tym poniżej 18 lat)	18 (10)	27 (18)	29 (20)	28 (18)	26 (17)	30 (17)
Żonaci	8	9	9	9	8	9
Bezdzietni i wdowcy	10	18	20	19	18	21
Liczba kobiet	17	21	21	21	18	24
Łączna liczba mieszkańców	35	48	50	49	44	54

Źródło: ANKr, TSchn, sygn. 29/684/0/1/1831, *Materiały do encyklopedii krajoznawczej Galicji Antoniego Schneidra, hasła: Nowy Sącz cyrkuł. Wykazy ludności i bydła z lat 1777–1824*, k. 35, 38, 43, 59, 104, 115, 123, 137.

W 1807 roku na terenie gminy katastralnej Świniarsko hodowano 42 konie (w tym 2 źrebięta, 14 klaczy i 26 wałachów), a także 33 woły i 71 krów. W 1824 roku było to natomiast 47 koni (3 źrebięta, 19 klaczy i 25 wałachów) oraz 22 woły i 113 krów (zob. tabela 2)[47].

[47] ANKr, TSchn, sygn. 29/684/0/1/1831, *Materiały do encyklopedii krajoznawczej Galicji Antoniego Schneidra, hasła: Nowy Sącz cyrkuł. Wykazy ludności i bydła z lat 1777–1824*, k. 35, 38, 137.

Tabela 2

Hodowla zwierząt w Świniarsku z Małą Wsią oraz Hutweide (Gajem) w latach 1807–1824

Świniarsko z Małą Wsią						
Zwierzę	1807	1815	1816	1818	1820	1824
Źrebięta	2	–	1	–	–	–
Ogiery	–	–	2	–	–	–
Klacze	12	8	7	5	9	10
Wałachy	16	18	19	24	20	20
Łącznie koni	30	26	29	29	29	30
Woły	33	9	8	16	20	22
Krowy	57	56	83	45	58	85
Hutweide (Gaj)						
Źrebięta	–	2	–	–	2	3
Klacze	2	3	4	4	6	9
Wałachy	10	9	10	10	8	5
Łącznie koni	12	14	14	14	16	17
Krowy	14	24	43	43	27	28

Źródło: ANKr, TSchn, sygn. 29/684/0/1/1831, *Materiały do encyklopedii krajoznawczej Galicji Antoniego Schneidra, hasła: Nowy Sącz cyrkuł. Wykazy ludności i bydła z lat 1777–1824*, k. 35, 38, 43, 59, 104, 115, 123, 137.

W Świniarsku przedmiot wielowiekowych nieporozumień stanowiła kwestia gruntów wiejskich znajdujących się na prawym brzeg brzegu Dunajca[48]. Na przedmieściach Nowego Sącza ulokowane były bowiem liczne pastwiska. Część z nich wchodziła w skład folwarku Piasków, który wraz z okolicznymi gruntami stanowił własność Świniarska. Obecność na tym terenie mieszkańców wsi budziła jednak niezadowolenie przedstawicieli miasta. W dobie rozbiorowej istniejący konflikt kilkakrotnie starała się rozwiązać administracja austriacka. Jedna z prób mediacji

[48] Geneza posiadania przez Świniarsko gruntów na prawym brzegu Dunajca sięga aż XIII wieku, gdy ówczesny właściciel wsi biskup krakowski Jan Muskata dokonał bezprawnego włączenia tych ziem w granice miejscowości. Wykorzystał on zaniedbanie władz Nowego Sącza, które nie dokonały dostatecznego rozgraniczenia części gruntów otrzymanych podczas lokacji w ramach uposażenia. Część z nich została więc zagarnięta przez biskupa i włączona w granice Świniarska. Zob. J. Rajman, *Osadnictwo okolic Nowego Sącza i kształtowanie się strefy podmiejskiej średniowiecznego miasta (XIII–XV w.)*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. 1…, s. 60–61.

między stronami odbyła się w 1787 roku podczas wyznaczania przebiegu granic Nowego Sącza[49].

Bezsporny podział majątku ziemskiego nie powiódł się wówczas. Początkowo przedstawiciele Świniarska nie stawili się bowiem na zorganizowane w tym celu spotkanie. Następnie utrzymywali, że znajdują się w prawnym posiadaniu gruntu stanowiącego przedmiot sporu. Nie dysponowali jednak żadnym świadectwem własności. Jednocześnie mieszkańcy wsi zgodnie zeznawali, że Świniarsko używa tych dóbr od czasów najdawniejszych bez żadnego ograniczenia[50].

Odmienne zdanie w tym temacie mieli sądeccy urzędnicy. Byli oni przekonani, że znaczna część wiejskich gruntów została bezpodstawnie zawłaszczona przez mieszkańców Świniarska, którzy mieli również dokonać samowolnego przesunięcia granicy swoich ziem. Dlatego też przez kolejne dziesięciolecia mapy ukazujące zasięg posiadłości Nowego Sącza określały ten teren jako sporny[51]. Cały konflikt zakończył się dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym.

W przededniu realizacji reformy uwłaszczeniowej przeprowadzony został kolejny pomiar majątku ziemskiego. Był on związany z ustanowieniem katastru galicyjskiego, a w jego konsekwencji – nowego opodatkowania gruntów. Zgodnie z ówczesnymi danymi gmina katastralna Świniarsko obejmowała 931 morg oraz 1085 sążni ziemi (536 ha). Pola uprawne zajmowały 330 ha (61,6% powierzchni gminy), pastwiska – 90 ha (16,8%), ogrody i łąki – po 3 ha (0,6%), a grunty nienadające się do zagospodarowania – 110 ha (20,5%)[52]. Na jej terenie funkcjonowało 68 gospodarstw chłopskich. W Świniarsku notowano 52 gospodarstwa oraz karczmę dworską. W Małej Wsi było to 9 gospodarstw oraz zabudowania należące do wspólnoty wiejskiej. W Hutweide (Gaju) wymieniano natomiast 7 gospodarstw[53]. Na czele gromady Świniarsko stał wówczas Jakub Kumor, a Małą Wieś reprezentował Wojciech Bulzak[54].

[49] Podczas wyznaczania granic Nowego Sącza w 1787 roku władze Świniarska reprezentowali: wójt Jan Bawołek (funkcję tę pełnił aż do 1826 r.), podwójci Kasper Janur oraz przysiężni Wojciech Janik i Sebastian Bodziony. Przedstawicielami Małej Wsi byli natomiast: wójt Kazimierz Jurczak oraz podwójci Jędrzej Jurczak. Zob. S. Korusiewicz, *Granice posiadłości Nowego Sącza w końcu XVIII w.*, „Almanach Sądecki" 2002, nr 3 (40), s. 117.

[50] Ibidem, s. 122.

[51] Ibidem, s. 116.

[52] ANKr, Kataster Galicyjski, sygn. 29/280/0/13.4/KNS, op. 199, *Ausweis über die Benützung des Bodens für die Gemeinde Świniarsko*, k. 203.

[53] Szczegółowy wykaz gospodarstw w Świniarsku, Małej Wsi i Hutweide zamieszczony został w *Aneksie*.

[54] ANKr, Kataster Galicyjski, sygn. 29/280/0/13.4/KNS, op. 199, *Vorläufige Grenzbeschreibung der Steuergemeinde Świniarsko*, k. 10.

W efekcie rosnącego niezadowolenia wśród ludności chłopskiej, a także wydarzeń rabacji galicyjskiej (1846 r.) oraz Wiosny Ludów (1848 r.) władza austriacka podjęła decyzję o konieczności przeprowadzenia szerokich reform agrarnych. Proces ten rozpoczął się 22 kwietnia 1848 roku, gdy Franz Stadion, ówczesny gubernator Galicji, ogłosił patent cesarski. Na jego mocy 15 maja ustać miały wszelkie powinności pańszczyźniane, a chłopi otrzymali na własność uprawiane przez siebie grunta. Ostatecznie wiążący był jednak patent cesarza Ferdynanda I Habsburga z 7 września 1848 roku. Zgodnie z tym aktem zniesiono stosunki poddańcze oraz ogół ciężarów z tego wynikających. Powinności i daniny świadczone przez włościan z tytułu własności gruntów oraz serwituty zostały zniesione za odszkodowaniem. Prawa i korzyści będące efektem osobistego poddaństwa zlikwidowano natomiast bez wynagrodzenia. Dokonano również prawnego zrównania ziem dworskich i chłopskich[55].

Uwłaszczenie chłopów galicyjskich zostało ogłoszone już w 1848 roku. Przez kolejne lata toczyły się natomiast dyskusje nad ostatecznym kształtem całej reformy. Faktyczną jej realizację umożliwiło rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 4 października 1850 roku. Dokument ten zawierał bowiem szczegółowe zasady dotyczące podstaw organizacyjnych i prawnych uwłaszczenia. Dodatkowo powołano Komisje Ministerialne dla Zniesienia Ciężarów Gruntowych w Galicji z siedzibami we Lwowie, w Krakowie i Stanisławowie. Utworzono również podlegające im komisje powiatowe. Organy te zajmowały się określaniem wysokości powinności czy tworzeniem dokumentacji uwłaszczeniowej. Główne działania administracyjne dążące do uwolnienia gruntów chłopskich trwały aż do 1856 roku. W kolejnym roku zatwierdzono wyniki najważniejszego etapu reformy oraz zaakceptowano szacunki odszkodowań, które należało przyznać dziedzicom[56]. Dane dotyczące reformy uwłaszczeniowej zostały zawarte w tabeli 3.

Tabela 3

Uwłaszczenie chłopów w Świniarsku, Małej Wsi i Hutweide (Gaju)

Charakterystyka	Miejscowość		
	Świniarsko	Mała Wieś	Hutweide (Gaj)
Gospodarstwa chłopskie objęte uwłaszczeniem	57	9	7
Powierzchnia gospodarstw	298 morgów 544 sążnie (172 ha)	71 morgów 1042 sążnie (41 ha)	113 morgów 1104 sążnie (65 ha)
Naturalia zniesione za odszkodowaniem	2 złr. 6 kr.	2 złr. 6 kr.	–

[55] K. Ślusarek, *Uwłaszczenie chłopów w Galicji zachodniej*, Kraków 2002, s. 55.
[56] Ibidem, s. 173–174.

cd. tab. 3

Charakterystyka	Miejscowość		
	Świniarsko	Mała Wieś	Hutweide (Gaj)
Pańszczyzna sprzężajna zniesiona za odszkodowaniem	1335 dni	304 dni	–
Pańszczyzna piesza zniesiona za odszkodowaniem	1294 dni	700 dni	–
Przędza zniesiona za odszkodowaniem	166 motków	90 motków	–
Wartość zniesionej pańszczyzny	490 złr. 51 kr.	161 złr.	–
Czynsz	60 złr. 38 kr.	2 złr. 45 kr.	80 złr. 31 kr.

Źródło: K. Ślusarek, *Uwłaszczenie chłopów*…, s. 200, 233, 272.

W Świniarsku reforma objęła aż 57 gospodarstw o areale liczącym 298 morgów i 544 sążnie (172 ha). W Małej Wsi było to 9 gospodarstw o powierzchni 71 morgów i 1042 sążnie (41 ha). W zamieszkałym wyłącznie przez niemieckich osadników Hutweide (Gaju) reformie podlegało 7 gospodarstw o areale 113 morgów i 1104 sążnie (65 ha). Uwolnione grunta chłopskie na terenie całej gminy stanowiły więc 483 morgi i 1090 sążni (278 ha)[57].

Zniesione powinności, które były świadczone przez mieszkańców wsi, dzieliły się na naturalia (ziemiopłody), daniny pieniężne oraz robociznę. Do robót zaliczano: pańszczyznę sprzężajną (wykonywaną za pomocą własnych zwierząt oraz sprzętu), pańszczyznę pieszą i przędzenie motków. Dodatkowo sama wysokość i rodzaj świadczeń były zależne od wielkości gospodarstwa. Pańszczyznę sprzężajną odrabiali kmiecie dysponujący największym areałem gruntu, a pańszczyznę pieszą – ludność małorolna (zagrodnicy) oraz bezrolna (chałupnicy, komornicy)[58]. Z ziemi przekazanej kolonistom polskim i niemieckim płacono jedynie czynsz.

Historia Świniarska w pierwszej połowie XIX wieku wiąże się z procesem szerokich przemian administracyjnych, a także społeczno-gospodarczych. Wśród kluczowych elementów przeprowadzonych reform należy wymienić nacjonalizację dóbr kościelnych, a następnie ich przejście na własność Funduszu Religijnego oraz parcelację na rzecz mieszkańców. Ważne były również przemiany samorządu wiejskiego. Na zajętym terenie administracja austriacka zastała bowiem organizację

[57] Ibidem, s. 233, 272.

[58] A. Przegaliński, *Zarys stosunków rolniczych Lubelszczyzny na przełomie XVIII i XIX wieku. Wieś i dwór u kresu państwa polskiego i w latach zaboru austriackiego*, „Zeszyty Wiejskie" 2020, t. 26, s. 46.

opartą na tradycyjnym systemie wywodzącym się z okresu nowożytnego. Istotną akcją była także zakończona niepowodzeniem kolonizacja józefińska, której celem było rozbicie jedności etnicznej na ziemi sądeckiej oraz przyśpieszenie rozwoju cywilizacyjnego.

Administracja austriacka stopniowo realizowała również kolejne reformy agrarne. Ich rewolucyjnym elementem było wprowadzenie pomiaru ziemi w ramach metryki józefińskiej, a więc pierwszego katastru gruntowego Galicji. Moment przełomowy stanowiło natomiast ogłoszenie patentu cesarskiego w 1848 roku. Za jego pośrednictwem rozpoczęto bowiem kilkuletnie prace związane z realizacją reformy uwłaszczeniowej. Formalne zniesienie pańszczyzny oraz nadanie chłopom uprawianej ziemi na własność tworzyło podwaliny nowego sposobu funkcjonowania ludności wiejskiej na terenie Galicji.

Zniesienie pańszczyzny stanowiło duży przełom w dotychczasowych stosunkach społeczno-gospodarczych. Było również wstępem do znaczących przemian politycznych, których zwieńczenie objęło wprowadzenie licznych wolności związanych z ustanowieniem autonomii w drugiej połowie XIX wieku. Jednocześnie przeprowadzono szereg reform kulturalnych. Dawały one możliwość rozwoju szkolnictwa wiejskiego oraz działalności rozmaitych instytucji oświatowych i politycznych, które przyczyniły się do widocznego rozwoju mentalności chłopstwa[59].

Dodatkowo w Galicji zaczęła kształtować się idea utworzenia gmin jednowioskowych. Początkowo samodzielne zarządzanie obwarowanym licznymi przepisami samorządem lokalnym stanowiło spore wyzwanie dla ludności wiejskiej. Z czasem wśród włościan zaczęła wytwarzać się jednak warstwa świadomych gospodarzy, którzy aktywnie angażowali się w życie polityczne. Tendencja ta miała natomiast duży wpływ na postępujący rozwój ruchu ludowego oraz znaczne sukcesy osiągane przez kolejnych działaczy wywodzących się z warstwy chłopskiej.

[59] O życiu kulturalnym Świniarska w tym okresie zob. C. Ruchała, *Rozwój życia kulturalno-oświatowego Świniarska w okresie Autonomii Galicyjskiej i II Rzeczpospolitej*, „Rocznik Sądecki" 2023, t. 51, s. 127–148.

Aneks

Wykaz gospodarstw w gminie katastralnej Świniarsko z Małą Wsią oraz Hutweide w 1847 roku

Nr gospodarstwa	Nazwisko	Imię	Status	Miejsce	Nr działki budowlanej
1.	Janur	Wojciech	rolnik	Świniarsko	29
2.	Smołka	Jan	rolnik	Świniarsko	32
3.	Skoczeń	Marcin	rolnik	Świniarsko	33/a
4.	Bodziony	Marcin	rolnik	Świniarsko	34
5.	Janik	Maciej	rolnik	Świniarsko	60/a
6.	Janur	Jakub	rolnik	Świniarsko	59
7.	Leśniak	Jan	rolnik	Świniarsko	31
8.	Bodziony	Wincenty	rolnik	Świniarsko	11, 17
9.	Bawołek	Tomasz	rolnik	Świniarsko	25
10.	Bodziony	Kacper	zagrodnik	Świniarsko	13
11.	Mastajewicz	Sebastian	zagrodnik	Świniarsko	14
12.	Świderski	Florian	zagrodnik	Świniarsko	15
13.	Bodziony	Szymon	zagrodnik	Świniarsko	18
14.	Majcher	Wawrzyniec	zagrodnik	Świniarsko	24
15.	Skoczeń	Michał	zagrodnik	Świniarsko	54, 55, 56
16.	Ślęzak	Wojciech	zagrodnik	Świniarsko	58
17.	Kumor	Jakub	zagrodnik	Świniarsko	49
18.	Sułkowski	Maciej	zagrodnik	Świniarsko	48
19.	Filipek	Kazimierz	zagrodnik	Świniarsko	47
20.	Zwoliński	Mateusz	zagrodnik	Świniarsko	38
21.	Witowski	Maciej	zagrodnik	Świniarsko	46
22.	Plata	Wojciech	zagrodnik	Świniarsko	45
23.	Skoczeń	Mateusz	zagrodnik	Świniarsko	41
24.	Kozioł	Michał	chałupnik	Świniarsko	39
25.	Szczygieł	Antoni	zagrodnik	Świniarsko	27
26.	Radwański	Mikołaj	zagrodnik	Świniarsko	28
27.	Janik	Kazimierz	zagrodnik	Świniarsko	26
28.	Zwoliński	Józef	kolonista	Świniarsko	12
29.	Snop	Hiacynt	zagrodnik	Świniarsko	60/b
30.	Karczma dóbr kameralnych			Świniarsko	10
31.	Skoczeń	Jakub	kolonista	Świniarsko	44
32.	Tlauka	Michał	zagrodnik	Świniarsko	9
33.	Oleska	Marianna	chałupnik	Świniarsko	22
34.	Bodziony	Michał	chałupnik	Świniarsko	36
35.	Janur	Jakub	chałupnik	Świniarsko	30

cd. tab.

36.	Wójs	Wawrzyniec	kolonista	Świniarsko	35
37.	Butz	Johann	kolonista	Świniarsko	7, 8, 50
38.	Butz	Konrad	kolonista	Świniarsko	4, 5, 6
39.	Butz	Peter	kolonista	Świniarsko	1, 2, 3
40.	Bulzak	Wojciech	zagrodnik	Mała Wieś	78
41.	Szczygieł	Michał	zagrodnik	Mała Wieś	79
42.	Jurczak	Szczepan	rolnik	Mała Wieś	80, 81, 82
43.	Jurczak	Marcin	zagrodnik	Mała Wieś	84
44.	Własność wspólna			Mała Wieś	86
45.	Jurczak	Jakub	rolnik	Mała Wieś	83
46.	Jurczak	Mateusz	zagrodnik	Mała Wieś	85
47.	Szczygieł	Marcin	zagrodnik	Mała Wieś	87
48.	Plac			Mała Wieś	b.d.
49.	Szczygieł	Jan	zagrodnik	Mała Wieś	90
50.	Jurczak	Antoni	zagrodnik	Mała Wieś	88, 89
51.	Kumor	Jakub	chałupnik	Świniarsko	52
52.	Skoczeń	Andrzej	chałupnik	Świniarsko	33/b
53.	Ślęzak	Jan	kolonista	Świniarsko	57
54.	Pasiut	Michał	chałupnik	Świniarsko	16
55.	Bodziony	Wojciech	chałupnik	Świniarsko	37
56.	Wygońska	Marianna	chałupnik	Świniarsko	23
57.	Świderski	Błażej	chałupnik	Świniarsko	40
58.	Janur	Jędrzej	chałupnik	Świniarsko	51
59.	Bodziony	Józef	chałupnik	Świniarsko	19
60.	Grochowski	Paweł	chałupnik	Świniarsko	43
61.	Skoczeń	Wojciech	chałupnik	Świniarsko	53
62.	Bodziony	Kazimierz	chałupnik	Świniarsko	20
63.	Lieber	Kazimierz	chałupnik	Świniarsko	21
64.	Janik	Jan	chałupnik	Świniarsko	42
1.	Ohly	Johann	kolonista	Hutweide	72, 73
2.	Schmidt	Peter	kolonista	Hutweide	74, 75
3.	Kerth	Martin	kolonista	Hutweide	76, 77
4.	Weimer	Johann	kolonista	Hutweide	70, 71
5.	Baum	Johann	kolonista	Hutweide	68, 69
6.	Bremer	Konrad	kolonista	Hutweide	66, 67
7.	Linn	Karl	kolonista	Hutweide	63, 64, 65
17.	Szczygieł	Jakub	zagrodnik	Podrzecze*	61, 62

* Mimo że gospodarstwo to znajdowało się w granicach gminy katastralnej Świniarsko, uważano je za należące do Podrzecza.

Źródło: ANKr, sygn. 29/280/0/13.4/KNS, op. 199, *Alphabetische Verzeichnisse der Gemeinde Świniarsko mit den Ortschaften Hutweide u. Malawieś*, k. 149–202.

Bibliografia

Barański M., *Dominium sądeckie. Od książęcego okręgu grodowego do majątku klasztoru klarysek sądeckich*, Warszawa 1992.

Bukowski W., *Miechów – klasztor*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 4, z. 2, red. F. Sikora, Kraków 2009, s. 340–421.

Chotkowski W., *Grabieże kościelne w Galicji*, w: *Kasaty klasztorne w Galicji. Wybór prac*, red. A. Gąsior, Kraków 2019, s. 249–298.

Czemeryński K., *O dobrach koronnych byłej Rzeczypospolitej Polskiej. Dz. 1*, Lwów 1870.

Falniowska-Gradowska A., *Studia nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku. Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w świetle katastru józefińskiego*, Warszawa 1982.

Grodziski S., *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*, Warszawa 1971.

Grodziski S., *Włodarstwo sądeckie dóbr biskupich krakowskich i jego księga sądowa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 2000, t. 5, s. 117–129.

Hetmańczyk J., *Koloniści józefińscy w Zagorzynie koło Łącka*, Dobieszowice 2015.

Kmietowicz W., *Ostatni starosta na Muszynie*, „Almanach Muszyny" 2000, t. 10, s. 98–104.

Korusiewicz S., *Granice posiadłości Nowego Sącza w końcu XVIII w.*, „Almanach Sądecki" 2002, nr 3 (40), s. 115–123.

Korusiewicz S., *Folwarki i dobra ziemskie kościoła św. Małgorzaty w Nowym Sączu (część II)*, „Almanach Sądecki" 2017, nr 1–2 (98–99), s. 124–127.

Kracik J., *Środowisko kościelne*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. 1, red. F. Kiryk, Warszawa–Kraków 1992, s. 179–188.

Krętosz J., *Józefiński proces budowy kościoła państwowego na terenie monarchii habsburskiej w okresie rządów cesarza Józefa II (1780–1790)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne" 1996, t. 29, s. 41–67.

Kumor B., *Archidiakonat sądecki; opracowanie materiałów źródłowych do Atlasu historycznego Kościoła w Polsce: (ciąg dalszy)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 1964, t. 9, s. 95–286.

Kumor B., *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1986.

Kumor B., *Życie religijne*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. 2, red. F. Kiryk, S. Płaza, Kraków 1993, s. 83–110.

Olszewski G., *Ziemia sądecka. Monografia historyczna administracji lokalnej*, Nowy Sącz 2014.

Poczet sołtysów i wójtów wsi, gmin i gromad przyłączonych do Krakowa po 1915 roku, red. A. Staniszewska, Kraków 2015.

Przegaliński A., *Zarys stosunków rolniczych Lubelszczyzny na przełomie XVIII i XIX wieku. Wieś i dwór u kresu państwa polskiego i w latach zaboru austriackiego*, „Zeszyty Wiejskie" 2020, t. 26, s. 33–63.

Rajman J., *Osadnictwo okolic Nowego Sącza i kształtowanie się strefy podmiejskiej średniowiecznego miasta (XIII–XV w.)*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. 1, red. F. Kiryk, Warszawa–Kraków 1992, s. 53–84.

Ruchała C., *O losach kolonizacji niemieckiej w Świniarsku*, „Sądeczanin Historia" 2024, nr 4, s. 62–68.

Ruchała C., *Rozwój życia kulturalno-oświatowego Świniarska w okresie Autonomii Galicyjskiej i II Rzeczpospolitej*, „Rocznik Sądecki" 2023, t. 51, s. 127–148.

Solarz F., *Gwardianie i ekonomowie klasztoru krakowskiego*, w: *Sztuka w kręgu krakowskich franciszkanów i klarysek*, red. M. Szyma, M. Walczak, Kraków 2020, s. 95–112.

Stamirski H., *Muszyna i jej starostowie do roku 1781*, „Rocznik Sądecki" 1971, t. 12, s. 5–78.

Ślusarek K., *Uwłaszczenie chłopów w Galicji zachodniej*, Kraków 2002.
Ślusarek K., *W przededniu autonomii. Własność ziemska i ziemiaństwo zachodniej Galicji w połowie XIX wieku*, Warszawa 2013.
Ślusarek R., *Kościół św. Heleny w Nowym Sączu*, „Almanach Sądecki" 2016, nr 1–2 (94–95), s. 151–157.
Wasiak A., *Nowy Sącz wobec Konfederacji Barskiej*, w: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. 1, red. F. Kiryk, Kraków–Warszawa 1992, s. 715–729.

Cezary Ruchała

Świniarsko w pierwszej połowie XIX wieku

Streszczenie

W 1770 roku Świniarsko znalazło się pod kontrolą władz austriackich. Po I rozbiorze Polski (1772 r.) wieś została skonfiskowana biskupstwu krakowskiemu, a następnie przeszła na własność Funduszu Religijnego. Po opanowaniu Sądecczyzny władze zaborcze włączyły Małą Wieś w granice Świniarska. Osady te tworzyły jedną gminę katastralną wraz z sąsiednią kolonią Hutweide (Gaj). Za panowania Józefa II wprowadzono liczne reformy, które znacząco wpłynęły na przemiany życia na wsi. Proces ten doprowadził ostatecznie do realizacji postulatu uwłaszczenia chłopów w Galicji.

Słowa kluczowe: Świniarsko, Sądecczyzna, historia lokalna, Galicja, życie wiejskie